

Dr. M.M. BETRAH
Principal, Shri Kumarawami College, Ausa
Tq. Ausa Dist. Latur (MH)

Editors

Dr. D.S. PATWARI
Assistant Professor,
Department of Political Science,
Shri Kumarawami College, Ausa

Dr. S.K. BALOURE
Assistant Professor,
Department of Zoology,
Shri Kumarawami College, Ausa

Editorial Board

Dr. S.B. Ashture

Dr. K.B. Dhore

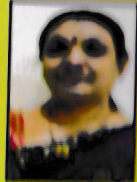
Dr. A.R. Fankle

Dr. V.R. Waghmare

Dr. S.S. Kale

Asst. Prof. J.H. Bhosle

Dr. P.H. Deshpande

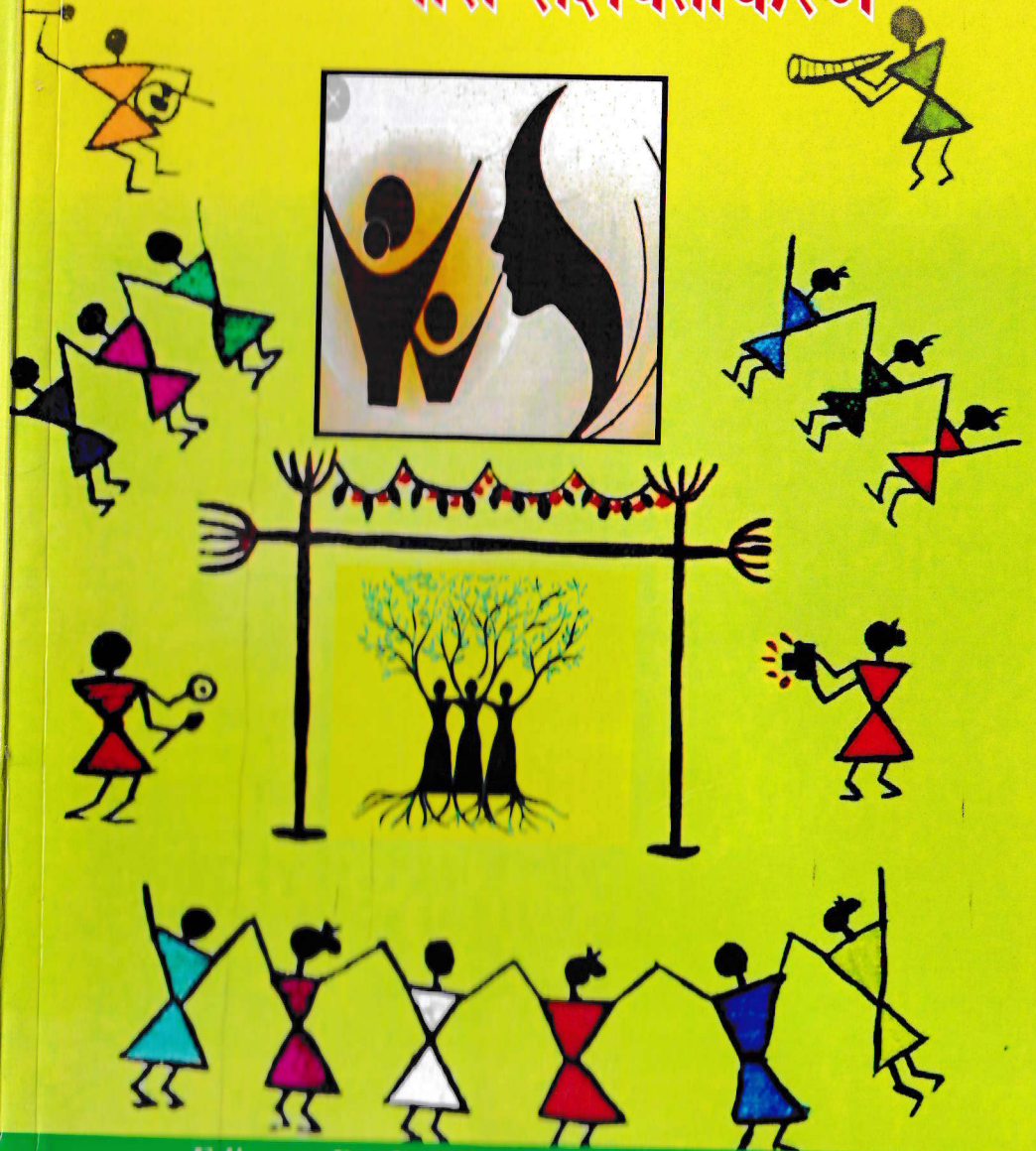

Dr. K.H. Kumbhar

आजादी का अमृत महोत्सव नारी सशक्तीकरण

Dr. D.S. Patwari, Dr. S.K. Baloure

75 आजादी का अमृत महोत्सव
आजादी का अमृत महोत्सव
नारी सशक्तीकरण

Editors : Dr. D.S. Patwari, Dr. S.K. Baloure

KBC-Nano Publication Pvt. Ltd.
Publisher, Distributor & Order Supplier
A-3/2, Christian Colony, Patel Chest, Bhatu (110001)
Email : kbenanepublication@gmail.com
Website: www.kumarbhokcentre.com

आजादी का अमृत महोत्सव नारी सशक्तीकरण

Dr. M. M. BETKAR
Principal, Shri Kumarswami College, AUSA
Tq. AUSA Dist. Latur (M.H.)

EDITORS

Dr. D.S.PATWARI
Assistant Professor,
Department of Political Science,
Shri Kumarswami College, AUSA

Dr. S.K.BALOURE
Assistant Professor,
Department of Sociology,
Shri Kumarswami College, AUSA

EDITORIAL BOARD

Dr. S. B. Ashture
Dr. K. B. Dhone
Dr. A. S. Kamble
Dr. V. R. Waghmare

Dr. S. S. Kale
Asst. Prof. J. H. Bhosle
Dr. P. B. Deshmukh
Dr. K. U. Choudhary

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadgaon) Dist.- Gadchiroli

Price : ₹ 400/-

KBC-Nano Publication Pvt. Ltd.

All Rights Reserved

© Publisher

ISBN : 13-978-93-83918-41-3

Registered Office :

A-3/2, Christian Colony,
Patel Chest, Delhi-110007

Correspondence Address :

57/12, Old Rajinder Nagar
(Near-Syndicate Bank)
Bazaar Marg, New Delhi-110060

Email : kbcnanopublication@gmail.com

Website : www.kumarbookscentre.com

Edition : 2022

Design & Layout by :

D. KBC-DTP Section (Delhi)

Printer :

Shakti Printer, Delhi

Note : Due care and diligence has been taken while editing and printing the book, neither the author nor the Editor/Publisher of the book hold any responsibility for any mistakes that may have inadvertently crept in.

In case of binding mistake, misprints, or for missing pages etc., Publisher's entire liability, and your exclusive remedy, is replacement of the book within one month of purchase by similar edition of the book. All disputes are subject to exclusive jurisdiction of Delhi Courts only.

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaijanj (Wadgaon) Dist.- Gadchiroli

10.	महिला सशक्तिकरण: मुददे और चुनौतियाँ
-किरण नागराज वानखेडे	65-73
11.	ग्रामीण महिलाओं के सशक्तिकरण में स्वयं सहायता समूह की
भूमिका का अध्ययन
-ममता गोयल (गोनेकर)
-डॉ. विजय कुमार गोनेकर	74-79
12.	महिला मानव अधिकार एक विश्लेषण
-रविंद्र गणेशराव मोरताटे	80-86
13.	स्वातंत्र्य लढ्यातील महिलांचे योगदान
-प्रा. प्रियंका राजेंद्र आठे	87-97
14.	समाज परिवर्तनात स्त्री-शिक्षणाची भूमिका मांडताना
स्त्री-समाज सुधारकांचे योगदान
-डॉ. प्रा. ढोणे कुसुम बाबूराव	98-106
15.	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील स्त्री योगदान
-प्रा. डॉ. अनिल एस. कांबळे	107-117
16.	महिलाओं के अधिकार और समकालीन स्थिती
-प्रा. डॉ. के. यु. चौधरी	118-122
✓ 17.	महिलांची पूर्वीची स्थिती व सद्यकालीन वर्तमान स्थिती
-प्रा. डॉ. विठ्ठल चव्हाण	123-129
18.	स्त्री मुक्तीचे प्रणेते महात्मा फुले
-प्रा. डॉ. धुमाळे डी. के.	130-137
19.	भारतीय संविधान आणि महिला सक्षमीकरण
-डॉ. काळे संजय सदाशिव	138-43

[X]

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desai Ganj (Wadgaon) Dist. Gadchiroli

महिलांची पूर्वीची स्थिती व सद्यकालीन वर्तमानस्थिती

प्रा. डॉ. विठ्ठल चव्हाण

प्रस्तावना :-

अगदी प्राचीन काळापासून भारतीय समाजात स्त्री-पुरुष समानतेचा धागा आढळून येते. पूर्वी भारतीय समाजात महिलांचा सर्वत्र मान, सन्मान व आदर होत असे. आधुनिक समाजव्यवस्थेत सुध्दा स्त्रीयांचा स्थान पुरुषांच्या बरोबरीचा समजला जाते. यामध्ये दूमत नाही. मानवी समाजात स्त्री आणि पुरुष ही दोन्ही अतिशय महत्वाचे अंग असून ती एखादया गाडीच्या चाकाप्रमाणे आहे. जर समाजव्यवस्थेतील एखादया चाकात बिघाड झाली तर ती गाडी पुढे जाऊ शकत नाही. अशीच अवस्था भारतीय समाजाची आहे. आज स्त्री-पुरुषांत समानता असणे काळाची गरज आहे. स्त्री व पुरुष एकमेकांवर अवलंबून असतात.

आधुनिक काळात स्त्रीपुरुषाचे स्थान एकमेकांच्या बरोबरीचे समजण्यात येते. स्त्री ही पुरुषांपेक्षा ना कमी व ना जास्त असून हिंदु धर्मतत्वज्ञानानुसार स्त्री ही पुरुषांची अर्धांगिणी मानण्यात आलेली आहे. हिंदुच नव्हेतर सर्वच समाजात मात त्याचा आदर केला जातो. प्राचीन ग्रंथामध्ये स्त्रियांचे महत्व लक्षात घेता असे म्हटले गेले आहे की, “यत्र नारायस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता” म्हणजे जिथे स्त्रियांची पुजा केली जाते. तेथे देवीदेवता वास करते. म्हणून स्त्री ही सृष्टीची शक्ती मानली जाते. म्हणजे मानव जातीचे अस्तीत्व स्त्रीपासून बनलेला आहे. असे मानले जाते. म्हणून स्त्री ही अधिशक्तीचे रूप आहे.

आजादी का अमृत महोत्सव नारी सशक्तीकरण / 123

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaijanj (Wadga) Dist.- Gadchiroli

भारतीय समाजात परमेश्वरी रूपाचे पुजन करण्यात येते. उदा. मातालक्ष्मी, दुर्गामाता, शारदामाता, कालीमाता, मातासरस्वती, इत्यादी स्त्रीच्या रूपात वर्णन करण्यात येते. स्त्री ही धनशक्ती प्रतिक म्हणून लक्ष्मीमातेकडे तर ज्ञानाचे प्रतिक म्हणून सरस्वती मातेकडे बघितले जाते. भारतामध्ये 'भारत माता' ही राष्ट्राची प्रतिक म्हणून तिची पुजाअर्चा करण्यात येते. पूर्वीच्या काळापासून स्त्रीयांची अवस्था फार उत्तम होती. स्त्रीशक्तीला संपतीचे प्रतिक मानत होते. भारतीय राज्यघटनेत स्त्री-पुरुषात समानता असून या दोघांनाही एकसमान अधिकार देण्यात आले आहे. भारतातील स्त्री-पुरुषात समानता यावी, म्हणून अनेक समाजसुधारकांनी पूर्वी पासून प्रयत्न केलेलेला आहे. देशाला स्वातंत्र्य प्राप्त झाल्यानंतर स्वतंत्र भारताचे पहिले कायदामंत्री डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी हिंदु कोड बील तयार करून स्त्री स्वातंत्र्याचा पाया रोवला. म्हणून स्त्रीयांना खरे स्वातंत्र्य मिळवून देण्याचे कार्य डॉ. आंबेडकरांनी केला.

भारतीय राज्यघटना समानतेच्या तत्वावर आधारलेली आहे. म्हणून स्त्री-पुरुषात एकसमानता आढळून येते. भारतात समाजसुधारकांच्या प्रयत्नामुळेच आज सर्वच क्षेत्रत पुरुषांच्या बरोबरीने स्त्रीया कामधंदा, नोकरी, व्यवसाय करीत आहे. सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, सांस्कृतिक, शैक्षणिक अशा सर्व क्षेत्रात पुरुषांच्या खांदयाला खांदा लावून प्रामाणिकपणे कार्य करीत आहेत. स्त्री-पुरुषात समानता निर्माण व्हायला पाहिजे असे विचार फार पूर्वी फुले दाम्पत्यांनी आपल्या अंदोलनात स्त्री मुक्ती चळवळ उभी केली होती. म्हणून या अंदोलनातील सावित्रीबाईचे कार्य संपूर्ण स्त्रियांच्या सार्वजनिक जीवनात सुवर्णक्षरांनी कोरण्यात आलेला आहे.

अगदी सुरुवातीच्या काळात स्त्री पुरुष विषमतेचा विचार कोणत्याही समाजात आढळून येत नव्हता. स्त्री-पुरुषात कोणतेही बंधने नव्हती. स्त्रीयां पुरुषांच्या बरोबरीने मुक्त संचार करीत होत्या. बौध्दीक व मानसिक दृष्ट्या स्त्रीया पुरुषांच्या तुलनेत कनिष्ठ समजल्या जात नव्हत्या. स्त्रीला सर्वच क्षेत्रत प्रतिष्ठा मिळत होती. सर्वच सार्वजनिक क्षेत्रात सहभाग घेत होती. ख्रिस्तपूर्व

12 व्या शतकात स्त्री ही न्यायधिश व योद्धा असल्याचे उल्लेख आढळून येते.

कालांतराने समाजव्यवस्थेत बदल होवून पुरुषप्रधान संस्कृती निर्माण झाली. आणि स्त्रीयांना अनेक बंधनात जखडून पाविश्याच्या कल्पनेची शिकार बनविण्यात आली. सामाजिक व धार्मिक कार्यक्रमात सहभाग घेण्यास बंदी घालण्यात आली. त्याचकाळात सतीप्रथेला सुरुवात होवून पवित्रेच्या खोट्या कल्पनेवर तिला जिवंत जाळण्याची प्रथा अस्तीत्वात आली. म्हणून वेगवेळ्या कालखंडात स्त्रियांची स्थिती कशी होती. हे अभ्यास करण्यासाठी लघु शोध निबंधाची निवड करण्यात आली.

वेगवेगळ्या युगातील स्त्रियांची स्थिती:-

वैदिककाळ व स्त्रियांची स्थिती:-

- वैदिककाळ हा हिंदू धर्माचा सुवर्ण काळ मानला जात होता. याकाळात स्त्रियांची स्थिती फार सुधारीत होती. तिला समान अधिकार होते. शिक्षण, विवाह, संपत्ती, आत्मविश्वास यासर्व बाबतीत पुरुषांबरोबर समान अधिकार होते. जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रत स्त्रीयांचा मुक्त संचार होता.

- उत्तर वैदिक काळ व स्त्रियांची स्थिती :-

या काळात स्त्रियांची स्थिती पुर्वीसारखी नव्हती. इ.स. 300 नंतर भारतीय समाजव्यवस्थेत झालेल्या बदलामुळे स्त्रियांकडे बघण्याचा दृष्टीकोन बदलला. स्त्रियांच्या चारित्र्यांवर अधिक संवेदशिलता निर्माण झाली. याच काळात बालविवाहाचे निर्देश देण्यात आले. स्त्री शिक्षणावर बाधा निर्माण करण्यात आला. स्त्री शिक्षण हे न्यूनतम समजून तिला शिक्षणापासून वंचित ठेवण्यात आले. याकाळात स्त्रीला धार्मिक संस्कारात सहभाग घेण्यास मनाई करण्यात आली.

- स्मृतिकाळ व स्त्रियांची स्थिती. :-

याकाळात स्त्रीयांचा दर्जा वेगाने ढासळू लागला. पूर्वी स्त्रियांना जो सन्मान मिळत होता. तो फक्त मातेच्या रूपातच मिळत असे. तर पत्नीच्या

आजादी का अमृत महोत्सव नारी सशक्तीकरण / 125

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaijanj (Wadga) Dist.- Gadchiroli

रूपात नाही. याकाळात सुध्दा स्त्री यांना शिक्षणाची दारे बंद करण्यात आले होते. विवाहविषयक बंधने लादण्यात आले. विधवा पुनर्विवाहावर बंधने घालण्यात आली. व याच काळात बहुपत्नी विवाहाला सुरुवात झाली. त्यामुळे स्त्रीयांच्या सर्व अधिकारांचे हनन झाले. तेव्हा स्त्रीयांला विषमतेची वागणूक मिळत होती.

● मध्ययुगीन काळ व स्त्रियांची स्थिती :-

11 व्याशतकापासून 18 व्याशतकापर्यंतचा मध्ययुगीन काळ समजला जातो. याकाळात स्त्रीयांची स्थिती अधिकच बिकट होती. याकाळात स्त्री शिक्षणावर बंधने होती. हा काळ राजकीय दृष्ट्या अशांततेचा काळ मानला जात होता. याकाळात सर्वत्र संघर्षाला सुरुवात झाली. या काळात देवदासीची प्रथा व बालविवाहाच्या प्रथेला सुरुवात झाली. त्यामुळे स्त्रीयांची स्थिती फारच केविलवाणी होती.

● आधुनिक काळ व स्त्रियांची स्थिती :-

आधुनिक काळात स्त्रीयांच्या स्थितीमध्ये बऱ्याच प्रमाणात सुधारणा झाल्याचे दिसून येते. भारतात ब्रिटीशांच्या आगमनानंतर इंग्रज राजवटीला सुरुवात झाली. त्यांच्या पाश्चात्य विचारसरणीमुळे देशातील नविन पिढी प्रभावित होवून समाजाती अनिष्ट रूढी, प्रथा, चालीरिती, किती वाईट आहे. हे समाजाला पटवून देण्यात आले. याचकाळात स्वामी दयानंद सरस्वती, इश्वरचंद्र विद्यासागर, राजाराम मोहनराय, गोपाळ गणेश गडकरी, महर्षी कर्वे, या समाजसुधारकांनी स्त्रीयांच्या दर्जा व स्थितीमध्ये सुधारणा करून महिलांना सन्मानाने जीवन जगण्याची प्रेरणाच नव्ह तर नवी दिशा दिली. त्यामुळेच आज स्त्रीयांच्या दर्जा व भूमिकांमध्ये परिवर्तन दिसून येते।

ब्रिटीशांच्या आगमनानंतर देशात नवनविन कायदे, महिलांच्या चळवळी, ख्रिश्चन मिशनरी, शिक्षणाचा प्रसार, आणि पाश्चिमात्य संस्कृतीच्या प्रभावामुळे स्त्री सुधारणेच्या कार्याला नविन दिशा मिळाली. त्याच काळात कांतीसुर्य महात्मा जोतीबा फुले व सावित्रीबाई फुले या दाम्पत्यांनी स्त्री शिक्षणाची

मुहूर्तमेड 1848 मध्ये पुणे येथे भिडेच्या वाड्यात मागास जातीच्या मुलांसाठी शाळा सुरु केली त्यामुळे स्त्रीया शिक्षणाकडे वळू लागल्या. त्याबरोबर समाजातील वाईट प्रथा नष्ट होवू लागल्या. स्त्री वर्गात नवी उमीद, नक्कि आत्मविश्वास निर्माण झाला.

● महिलांची वर्तमान स्थिती :-

आधुनिक भारतात सर्वच समाजात पुरुष प्रधान संस्कृती आहे. त्यामुळे प्रत्येक कुटुंबात पुरुषांना उच्च तर स्त्रीयांना कनिष्ठ दर्जा असते. त्यानुसार भूमिकाशिक्षण निर्धारित केले जाते. व्यक्तीच्या जन्मानंतर सामाजीकरणाच्या प्रक्रियेला सुरुवात होत असते. स्त्री-पुरुषांच्या भूमिका शिकविल्या जातात. आजही काही प्रमाणात लिंगाच्या आधारावर स्त्री-पुरुषांत भेद करण्यात येते. या भेदानुसार स्त्रीला दुय्यम स्थान असते. तर पुरुषाला उच्च दर्जा आहे.

कायदयाने जरी स्त्रीला पुरुषाबरोबरीचा दर्जा दिला असला तरी समाज आजही स्त्रीला दुय्यम मानतो. स्त्री ही पुर्णपणे पुरुष म्हणजेच पतीवर अवलंबून राहत असल्यामुळे पतीच्या ताब्यात राहाण्याशिवाय पर्याय नव्हता पण अलिकडे सामाजिक परिस्थिती बदलत आहे. आज काही स्त्रीया पुरुषाच्या बरोबरीने नोकरी व स्वतंत्र व्यवसाय करून कमावती असली तरी निर्णय घेण्यात मात्र मागे आहे. किंवा तिला स्वतःच्या मनाप्रमाणे पैसा खर्च करण्यास अधिकार नाही. जर स्वतःच्या मर्जीप्रमाणे पैसा खर्च केला तर पती-पत्नीमध्ये भांडणे निर्माण होऊन कुटुंब विस्कळीत होण्याची शक्यता असते.

आजही काही मागासलेल्या जाती जमातीमध्ये स्त्रीयांनी विचीत्रपणे वागणूक दिली जाते. स्त्रीला मासीकपाळीच्या दरम्यान अपवित्र समजून तिला घराबाहेर पडदीमध्ये राहण्याची व्यवस्था केली जात होती. यादरम्यान तिला स्पर्श करणे विटाल मानले जायचे. लग्नानंतर मुलींच्या आडनावात बदल होवून ती सासरचे आडनाव स्वीकार करीत होती. पण आज परिस्थितीत बदल होत आहे. मुलगी परक्याचे धन मानली जायाची पण अलिकडे त्यामध्ये बदल होत आहे. आज मुलीच्या जन्माचे सुध्दा मनापासून स्वीकार करून कन्यारत्न म्हणून समाजात स्वीकारले जात आहे. तीचे पालनपोषण सुध्दा व्यवस्थीतपणे

केला जात आहे. आज गर्भजल परिक्षण करणे म्हणजे कायदया विरोधी वर्तन मानला जाते. असे असले तरी स्त्री ही सुरक्षीत आहे. असे म्हणता येत नाही.

‘शिकलेली आई घरादाराला पुढे नेई’ या म्हणीप्रमाणे एक स्त्री म्हणजे संपूर्ण कुटुंब शिकते असे म्हटले जाते. त्यामुळे कुटुंबात स्त्री शिक्षणाला फार महत्वाचे स्थान आहे. महिला उच्च शिक्षण घेवून डॉक्टर, इंजिनियर, वकील, प्राध्यापक, शास्त्र यासारख्या पदव्या संपादित करून देशाच्या सर्वांगीण विकासात महत्वाची भूमिका वटवित असली तरी स्त्रियांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे. हे नाकारता येत नाही.

- स्त्रियांच्या विकासात येणाऱ्या अडचणी किंवा अडथळे -
- जुन्या विचारसरणीच्या कुटुंबात स्त्रियांना घराबाहेर पडण्यास बंदी घातली जाते. अशा कुटुंबात किंवा भागात स्त्रियांना शिक्षण व नोकरीसाठी घराबाहेर जाण्यास स्वातंत्र्य नाही.
- जुन्या रूढीवादी विचारसरणीच्या वातावरणामध्ये राहत असल्यामुळे स्त्रिया स्वतःला पुरुषांपेक्षा कमी मानतात. आणि सध्याची सामाजिक व आर्थिक स्थिती बदलण्यास अपयशी ठरतात.
- भारतीय समाजात पुरुषांच्या वर्चस्वामुळे स्त्रियांसाठी कामामच्या ठिकाणी महिलांवरील अत्याचार अलीकडच्या काळात खूप वेगाने वाढत आहे.
- भारतात महिलांना त्यांच्या पुरुष समकक्षांपेक्षा कमी प्रमाणात वेतन दिले जातात. संघटित क्षेत्रात कामे करणाऱ्या स्त्रियांची स्थिती देखील सारखीच असते.

आजही लहान बालिका पासून तर वयोवृद्ध स्त्रीवर अन्याय, अत्याचार, बलात्कार, यासारख्या अत्यंत वाईट घटना समाजात घडत आहे. आज देशाना स्वातंत्र्यता प्राप्त होवून 75 वर्ष पूर्ण झाल्यामुळे सर्वत्र अमृत महोत्सव साजरा होत असला तरी स्त्रियांच्या स्थितीमध्ये मात्र फारसी सुधारणा झालेली दिसून येत नाही. ‘रांधा वाडा उष्टी काढा’ यापलीकडे दुसरा मार्ग नाही. अशी दयनीय स्थिती महिलांची असणे भारतीयांसाठी अशोबनिय आहे. ज्या कुटुंबात,

समाजात, ज्या देशात स्त्रीचा सन्मान केला जाते तो समाज, तो. देश प्रगतीच्या दिशेने हमखास वाटचाल करते. त्या देशाची प्रगती झपाट्याने हावून तो राष्ट्र महासत्ताक बनू शकते.

संदर्भ ग्रंथ

1. प्रा. पाटील व्ही. बी. एकोणिसाव्या शतकातील महाराष्ट्रामधील समाज सुधारणेचा इतिहास, के. सागर पब्लिकेशन, पुणे.
2. डॉ. तोष्णीवाल एस. आर. भारतीय समाज समस्या आणि प्रश्न, विश्व पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्यूटर्स, नागपूर
3. डॉ. कऱ्हाडे बी. एम. भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या पिंपळापुरे प्रकाशन, नागपूर
4. साने गुरुजी भारतीय संस्कृती सस्ता साहित्य मंडल प्रकाशन, नई दिल्ली
5. कुलकर्णी पी. के. भारतातील सामाजिक समस्या, विद्या प्रकाशन, नागपूर.

